

ЧИТАЛИЩЕ

ПОВРЕМЕННО СПИСАНИЕ

(Излъзва двапѣти въ мѣсеца).

ИСТОРИЯТА НА ЧЕЛОВѢКА.

(По А. де Катрфажъ.)

I.

Единство на човѣческии родъ.

Да вземемъ сега единъ примѣръ отъ животнитѣ. Всички познавате пуякътъ (мисирекътъ); но може да има нѣкои отъ васъ, които не знайтъ че той ни е дошълъ изъ Америка. Развъжданъето му въ Европа е нова работа.

Въ Америка пуякътъ е дивъ, и тамъ въ природнитѣ за неговото сществуанье условия той има много отличителни чѣрти, по които са распознава отъ нашитѣ къщни птици. Дивийтъ пуякъ е твърдъ хубава птица, има тъмна боя набрѣздена, и представя изгледъ на синкави, мѣдни и златни зари, които го правйтъ да бѣде сжщо нажитно птиче. Като таквозъ и поради хубавитѣ му пера го сж ввели во Франца. Най-напредъ никой не е мислилъ да яде пуякъ, и първий сложенъ опеченъ на трапеза во Франца бѣше на 1570 година, сирѣчь преди 304 години, на свадбата на царь Карла IX. Когато вкуснѣхъ отъ пуякъ, всички намѣрихъ че не

търбува да го иматъ само за гледанье. Лека-по-лека пуякътъ минжъ въ реда на онѣзи домашни животни, които са хранѣтъ и приготвюватъ за тлѣсти ястия.

Тѣй, днесъ во всички Европа въдѣжтъ пуяци, съ които става значителна търговия. Но като е преминавала отъ едно мѣсто на друго, отъ климатъ на други, тѣзи птица е намѣрила различни условия за живѣянье, храна и температура различни и никога условията на първобитното си сѣществование, което имаше природно въ Америка. Отъ туй е станжло та той са е промѣнилъ свѣсѣмъ, и днесъ единъ нашенски пуякъ не прилича въ нищо на дивия. Въобще той е станжлъ по-малкъ; като опазилъ тъмнитѣ си пера, той е станжлъ по-учѣренъ и по тъменъ; но има и таквизъ които сж червеникави, други сж повече или по-малко бѣли, трети напятнени съ бѣли, съ сини или съ червеникави пятна.

Съ една дума почти всички мѣста, които сж са предали на въденъето на пуяци, сж произвели нѣкои нови които сж станжли различни *видове*.

Е добръ, като сж са измѣнили толкозъ щото не приличатъ вече на първитѣ си Американски родители, нито приличатъ по-между си, нашитѣ пуяци не сж ли вече потомци на дивитѣ Американски свои прадѣди? — Не сж ли вече братя или братовчета ако обичате? — Престанжли са да правѣжтъ часть отъ сжщия видъ? — Очивѣстно че не.

Туй, което ви приказахъ за пуяка, можахъ да ви прикажжъ и за заека. Дивийтъ заекъ живѣе все около насъ, въ нашитѣ рѣкове, въ нашитѣ гори и джбрави, и той не прилича или прилича твърдѣ малко на нашитѣ домашни заеци. Тѣзи послѣднитѣ, какъто знаете твърдѣ добръ, биватъ голѣми и малки, съ гладкъкъ косъмъ и копринянъ косъмъ, и черни и бѣли, и желти и сиви, и напжлнени и съ еднаква боя. Съ една дума, този родъ обѣема много различни *видове*, които сж всички отъ единъ родъ съ дивий заекъ, който живѣе още при насъ.

Отъ тѣзи факти, които можахъ да умножжъ, имамъ да извадимъ едно важно слѣдствие върху което при-
вличамъ всичкото ви внимание.

Единъ чифтъ зайци оставенъ въ една джбравъ дѣто не би намѣрилъ неприятели, въ нѣколко години, ще попълни джбравата съ потомството си; за нѣколко години цѣла държава би са лесно-лесно населила съ тѣхъ. Ний видѣхми че единъ само кафейникъ, пренесенъ отъ капитанъ Десклио, е произвелъ всички кафейни дървета, които са намѣрватъ днесъ въ Америка.

Дивитѣ пуяци и тѣхнитѣ домашни синове, дивитѣ заеци и тѣхнитѣ поробени потомци могатъ да са гледатъ отъ натуралистътъ като животни, които произхождатъ всички отъ единъ първобитенъ чифтъ.

Туй е печатътъ на рода. Всѣки пакъ когато имами предъ очитѣ си много или малко особи или купове животни или растения, ний ще можемъ, по една причина или подруга, да ги гледаме като произлѣзли отъ единъ първобитенъ чифтъ, ний ще казвами че имами предъ себе-си *единъ видъ*; ако отъ купъ на купъ има разлика, ний ще речемъ че тѣ сж видове отъ сжщия *родъ*.

Забѣлѣжете че като казвамъ туй, азъ непотвърдявамъ сжществуванъето на този първобитенъ чифтъ, дивитѣ зайци или пуяци. Азъ не потвърдявамъ факта, защото нито опитътъ, нито съгледванъето, два водачи, които всѣкога трѣбува да слѣдвами въ науката, неможатъ да ни научатъ нищо въ туй отношение. Азъ ви казвамъ само: работата е като че имаше само единичкъ първобитенъ чифтъ.

Изъ всичко туй видите че питанъето за *рода* и *породата* (вида) не е твърдѣ мжчно за разбирање, нито даже невъзможно за рѣшаванъе когато са знае дивий типъ, когато има исторически данни, съ помощта на които можемъ да отнасями на този първи типъ много или малко различнитѣ купове, които опитомяванъето е отдѣлило отъ него. Но когато не са знае дивий типъ, когато липсватъ тѣзи исторически данни, тогазъ напротивъ питанъето става извънредно мжчно отъ първий опитъ защото различията, които са срѣщатъ отъ особа на особа, отъ купъ на купъ, могатъ да са гледатъ като различия на видоветѣ.

За добра честь физиологията тогазъ ни идва на помощъ. Ний срѣщаме тукъ единъ отъ тѣзи велики и ху-

бави общи закони на които виси поддържанъето на установенний редъ, и на който законъ ний са удивявами толкозъ повече, колкото повече го преговарями. Думата е за законътъ на смѣсванията, законъ, който като управлява животниѣ, какъто растенията, са прилага слѣдователно на самото чловѣка

Трѣбва да знаете какво ще рече думата кръстосване или *смѣсване*. Съ тѣзи дума зовѣтъ всѣко съединение извършено между животни, които принадлежатъ било на два рода, било на двѣ различни породи. Е добръ, послѣдствіята на тѣзи съединения са подчинени на тѣзи закони.

Когато са съединиѣтъ двѣ животни отъ *различни родове*, сирѣчь когито са опитва *ибридация*, повечето пакти, съединението е *безплодно*. Тѣй, напримѣрь, хиледи пакти и во всичкий свѣтъ сѣ са опитвали за да съединиѣтъ наедно дивия заекъ и бѣлия заекъ. Казватъ че сѣ сполучили дваждъ. Но двата казвани факта сѣ твърдѣ сумнителни, защото въ послѣдне време, единъ вѣщъ и даровитъ чловѣкъ, искусенъ въ тѣзи работа и който вѣрваше че едно таквозъ съединение е възможно, не сполучи никакъ. Между туй, той имаше най-добри условия за сполуката. Той не бѣше по-честитъ какъто преди него Бюффонъ и двоицата Жеффраа-Сент-Илеръ.

Тѣй заекътъ и кроликътъ, сир. бѣлий заекъ, иматъ таквазъ природа щото ако на изгледъ и да си доста приличатъ, оженени не могатъ да раждатъ.

Такова е общото послѣдствие отъ смѣсването на два различни рода.

Въ малко нѣколко случаи съединението между особи отъ различенъ родъ бива и плодородно, но синѣтъ и внукътъ не могатъ да раждатъ. Като примеръ ще ви покажжъ съединенията по-между магарето и коня. Произведението отъ туй съединение е мѣската (катжра.) Всички мѣски на свѣта сѣ рожби отъ едно магаре и отъ една кобила. Какъто знаемъ тѣзи животни сѣ многобройни защото въ Испания и въ Америка тѣхъ ги предпочитатъ повече и отъ конѣтъ поради простотата имъ и поради опиранието имъ на труда.

Мулето *бардо*, което не е толкозъ на почитъ зацо-

то не е просто колкото катжра, е плодъ на онако смѣсване, то е синъ на конь и на магарица. Бардетата както и катжритѣ не могатъ да раждатъ. Когато иска нѣкой да има едно отъ тѣхъ той трѣбва да са отнесе до двата рода.

Най-подиръ, въ твърдѣ рѣдки исключения, плодородносттаѣ потрайва и у рожбитѣ, но тя е твърдѣ смалена. Еще повече са смалява тя у внуцитѣ, и тя угазва на третото, на четвъртото или на петото поколение най-много. Сжщото става когато са съединиѣтъ заедно канарче и каджнка.

Тукъ можахъ да натрупамъ едно множество факти отъ подобни подробности. Но по-горѣ отъ тѣхъ са поевява единъ общъ и великъ фактъ, който обнема всички други и който е съдържанъето на закона. Ето този фактъ: въпрѣки съгледванията, които сж правени отъ хилеци години и надъ стотини родове, не са познава ни единъ примѣръ на посредственъ видъ, добитъ отъ смѣсване на животни, *принадлежащи на два различни рода*.

Този общъ фактъ поеснява какъ редътъ може да са поддържа въ настоящето живо творение. Ако бѣше инъкъ, животний свѣтъ и растителний свѣтъ, щѣхъ да са изпълниѣтъ отъ тѣзи посерѣдствени видове като преминиватъ отъ единъ на други чрезъ нечувствителни бой, и посерѣдъ тѣзи бъркотия, то щѣше да бжде невъзможно на натуралиститѣ да са распознаиѣтъ.

Общото заключение, което може да са извади отъ туй, що предшествува е че безплодността е *законътъ на сгединенията между животни отъ различни родове* (ибридации).

Когато, напротивъ, съединяватъ наедно особи, които сж само отъ *различна видове*, които принадлежатъ слѣдователно на сжщия родъ, сирѣчь когато правиѣтъ *метисажъ*, работитѣ пакъ тѣй ли ставатъ? Не. Тѣкмо противното става тогазъ.

Смѣсванията сж плодови въсекога, и по-нѣкога повече отъ колкото ако съединяхъ наедно двѣ животни отъ сжщата порода. Но главното е че дѣцата и внуцитѣ сжщо сж плодови както бацитѣ и дѣдитѣ: тѣй що тѣ са развѣждатъ безкрайно. Кое то ще каже че

мжчното не е да произведемъ разнородни породи, сирѣчь таквизъ които ставатъ отъ смѣсване на разни породи: мжчното е, когато има чисти породи и искатъ да ги задържатъ, да не оставятъ за да доде чужда кръвъ за да ги промѣни.

Размѣсеннитѣ породи съединението на които става съ особи отъ сѣщия родъ, но които принадлежатъ на различни породи, са размножаватъ около насъ. Таквизъ са нашитѣ улични кучета, нашитѣ домашни котки, нашитѣ бричкаджийски конѣ, всички животни на които породата не е добръ извѣстна защото, като са смѣсвали всѣкакъ, стличнитѣ характери сѣ размѣсили.

Намѣсто да са мжчатъ за да добиватъ смѣсени породи, тѣзи които въдѣжтъ добитѣкъ, овци, конѣ, любителитѣ на кучета, на гълъбнитѣ знаѣжтъ колко трѣбва да пазижтъ за да остане чиста породата, която иматъ.

Ето общий фактъ, отъ който излазя че плодовитостъта е законътъ на съединенията между животни, които принадлежатъ на различни породи.

Тукъ са нахожда голѣмата разлика, основната разлика между *рода* и *породата* (видъ). И тѣзи разлика е толкозь по-дрогоцѣнна за запознаване и за издирване, колкото тя са подлага на опитностъта. Когато имаме двѣ растения различни, или двѣ животни различни, когато незнаемъ два отлични родове ли сѣ или само сѣ двѣ отлични породи, да ги съединимъ. Видимъ ли че съединението дава тутакси плодъ, видимъ ли че плодовитостъта са продължава и трае въ потомцитѣ, ний трѣбва да заключимъ отъ туй, че въпрѣки разликитѣ, които ги отдѣлятъ, тѣзи растения, тѣзи животни не сѣ друго освѣнъ *видове отъ сѣщия родъ*. Но напротивъ, видимъ ли че отъ първото съединение плодовитостъта са изгубва съвършено или пѣкъ намалява значително, видимъ ли чи полека-лека тя са изгубва слѣдъ малко поколения, безъ да са двоумимъ, ний можемъ да заключимъ че тѣзи животни сѣ отъ различни родове.

На дълго ви говорихъ за растенията, за животнитѣ, за кафеиника, за пуйка, за бѣлото зайче, за кучето, за котката, за вола и за други, и вий що си помислите че са отстранихъ отъ предмета на сказката си, че-

ловѣка: но съвсѣмъ напротивъ; азъ не съмъ премиялъ отъ да мислихъ върху него.

Кое питање имами да рѣшимъ върху негова пред-метъ? Ето го чисто и точно положено.

Представете си еще единъ пѣтъ картини дѣто са исписани различнитѣ племена, които населяватъ нашето земно кѣлбо. Вамъ са изсочватъ по-между тѣзи разни земни жители разлики доста лични, ако и не твърдѣ голѣми.

Трѣбва впрочемъ да ви кажѣ че ний не знаемъ първобитний типъ или нѣколко първобитни типове на тѣзи различни имена.

Да бѣхми срѣщнали даже единъ или нѣколко отъ челоуѣцитѣ, които би представили отличителнитѣ чѣрти на тѣзи типове, ний не можахми ги распозна отъ нѣмание на исторически документи въ туй отношение. Кое-то ще каже, че ако са ограничимъ да сѣдимъ отъ по-гледъ, като държимъ смѣтка сѣмо на челоуѣка, ний не можемъ да рѣшимъ дали различията, които видимъ въ различнитѣ челоуѣчески поселения сѣ *разлики на племе* (видове) *или разлики на рода*; да ли челоуѣкътъ може да са гледа като произлѣзълъ отъ едно само първобитно колѣно, или да приемами много първобитни колѣна.

Но ний вече казахми, и пакъ повтарями, *челоуѣкъ е орждно и живо сѣщество*; като носи туй название той са покорява на всички общи закони, които управляватъ всички орждни и живи сѣщества; слѣдователно и той е подложенъ на закона на смѣсванието. Кое-то ще каже че ний трѣбва да са обърнемъ къмъ този законъ за да издиримъ да ли има много челоуѣчески родове.

Да земемъ на примѣръ най-отдалечени два типа, тѣзи кои са отличаваатъ най-много единъ отъ други, бѣлий челоуѣкъ и негрътъ.

Ако тѣзи типове съставѣтъ дѣйствително *различни родове*, съединението между тѣзи племена ще носи този печатъ, който видѣхми да отличава смѣсванията между животни и растения отъ различни породи. Въ повечето случаи туй съединение трѣбва да остане безплодно, во всички случаи твърдѣ слабо плодовито; плодовитостта трѣбва да излезне слѣдъ малко време, и по-

между негрѣтъ и бѣлий не трѣбва да са образуватъ посредствомъ купове. Ако тѣзи двама чловѣци сж *видове отъ сжиия родъ*, съединенията напротивъ трѣбва да бждѣтъ твърдѣ-лесно плодови, плодовитостъта трѣбва да са намѣри въ потомцитѣ и трѣбва да са образуватъ посредственни племена.

Като е тъй, трѣбва да ви кажѣ че фактитѣ въ този случай сж рѣшителни и не остава никакво двоумѣние. Ето комахай три вѣка отъ какъ най-бѣлий, Европеецѣтъ е завоювалъ, тъй да речемъ, всичкий свѣтъ; той е отишелъ повесждѣ, и вредъ той е намѣрилъ мѣстни племена, чловѣчески групи, които не му приличатъ; въредъ той направи смѣсване съ тѣхъ; съединенията бѣжж твърдѣ плодови, много-пжти на мѣстѣ по-плодови отъ колкото тѣзи, които ставатъ между самитѣ туземци.

Но има нѣщо повече, поради едно отвратително постановление, което за добра честь вече несжществува, поради робството, бѣлийтъ пренесе на всѣко мѣсто негра, той са смѣси съ своитѣ роби, и въредъ станжжж *смесени* населения. Отъ своя страна, негрѣтъ на всѣко мѣсто са е смесилъ съ мѣстни групи, и на всѣко мѣсто сж са появили посрѣдственни племена, които по отличителнитѣ си свойства показватъ двойното си происхождение. Най-подиръ бѣлийтъ са е размѣсилъ съ своитѣ *смѣси* отъ всѣко происхождение, а отъ туй въ нѣкои мѣста на земното кълбо, а особито въ Америка, произлѣзло е една неразбрана бърканица смѣсени населения и племена, които съвсѣмъ можѣтъ да са сравнѣжтъ на нашитѣ улични кучета.

Бързината, съ която са развѣждатъ и размножаватъ тѣзи смѣсенни племена, е забѣлѣжителна. Има ед-вамъ три вѣка, сирѣчь комахай дванаисетъ поеси, отъ когато Европеецѣтъ са е распрѣснжлъ по всички части на свѣта. При туй трѣбва да ви забѣлѣжж че во всичко население на земното кълбо има вече до седемдесетъ *смѣси* (мелязи), станжли отъ съединението на бѣлия съ мѣстнитѣ жители.

Въ нѣкои Юго-Американски държави дѣто смѣсването са е поченало твърдѣ отъ рано, дѣто европеецѣтъ е турилъ кракъ още въ първитѣ дни на откритието,

четвъртата отъ населението е мелязъ (*сметс*), а има и таквизъ области, дѣто бройтъ стига до половината.

Изъ всичко туй са види, че въ днешне време опитътъ е толкозъ съвършенъ колкото възможно. Ако не искаме да отричемъ всичката нова наука, ако не искаме да правимъ отъ челоѡка единствено исклучение въ срѣдата на всички ораждни и живи сщщества, трѣбва да приемемъ че всички челоѡци образуватъ единъ само родъ, който е съставенъ отъ нѣколко различни племена; трѣбва да приемемъ слѣдователно че всички челоѡци могатъ да са гледатъ като потомци отъ единичка първобитна двойка.

Какъто видите, ний пристигвами до туй заключение вънъ отъ всѣкакво догматическо или богословско съображение, вънъ отъ всѣко философско или метафизическо размишление. Съгледванъето, опитътъ само, приложени на растителното и на животното царство, съ една рѣчь науката, довеждатъ логически до туй заключение: *Има само единъ челоѡчески родъ.*

Този резултатъ, не са боиж да изговорихъ туй, има твърдѣ голѣма, твърдѣ сериозна важность, защото дава на мисълта за всемирно братство единственната основа, която мнозина въ днешне време припознаватъ, основата на науката и на разума.

Надѣвамъ са че доказателството ми ви е убѣдило. Впрочемъ азъ знамъ, та и отъ васъ нѣкои трѣбва да знаихъ че всичкитъ антропологи не сж съгласни върху туй. Помежду тѣхъ има нѣкои челоѡци, даже нѣкои заслуживши и почитаеми, които вѣрватъ въ множество челоѡчески родове. Може да ви са случи да са срѣщнете съ тѣхъ. Е добръ, тогазъ слушайте внимателно доказателствата, които ще приведатъ за да подкрѣпихъ погледитъ си. Вий ще признаете твърдѣ лесно че всички тѣзи доказателства са скрацаватъ въ туй: има голѣма разлика между негра и бѣлия, тѣй що тѣ не могатъ да бѣдътъ отъ единъ родъ.

Тогазъ вий имъ отговорете: по-между бѣлата хрѣтка и черното или бѣлото пале, по между догътъ и барака има по голѣма разлика, отъ колкото по-мѣжду Европеецътъ и Африканский жителъ; Впрочемъ хрѣт-

ката и палето, догътъ и баракътъ сж еднакво кучета.

Тъ ще приложѣтъ може би: какъ единъ само първобитенъ чловѣкъ, каквито и да сж били отличителнитѣ му черти, е можилъ да роди негрътъ и бѣлий чловѣкъ.

Вий имъ отговорете: какъ дивий пуякъ, на който знаемъ происхождението, на който познаваме прадѣднитѣ роднини, какъ дивото бѣло зайче което гледами около насъ, сж можили да породѣтъ всички наши домашни видове?

Повтарямъ, ний не можемъ да изложимъ точно туй какъ и туй защо; но туй което знаемъ то е че фактътъ сжществува, и ний намѣрваме общото му разбеснение въ условия за сжществуванье, въ условия на срѣда.

И тѣй, чловѣкътъ, който ходи по земята отъ много повече време нежели пуяка и зайчето; чловѣкътъ, който отъ хиледи години е върху повърхнината на земното кълбо, като е бивалъ излаганъ на условия за сжществуванье най-различни и най-противоположни, като е умножавалъ еще причинитѣ на промѣнитѣ чрезъ своитѣ обичаи, чрезъ начина на живота си, за малко или многото грижа, които полага за да са засели, чловѣкътъ, казвамъ, са намѣрилъ наистина въ условия на промѣни още по лични отъ тѣзи, които сж срѣщали животнитѣ за които говорихми. Никакъ между туй не е чудно дѣто чловѣцитѣ иматъ, отъ едно племе на друго, таквизъ голѣми разлики. Туй което трѣбва да ни очуди то е дѣто тѣзи разлики не сж по-голѣми.

Отъ своя страна попитайте полигениститѣ — тѣй са зовѣтъ ученитѣ които вѣрватъ въ множеството на чловѣшкитѣ родове — какъ става та когато бѣлийтъ иди въ нѣкоя страна, на антиподитѣ, въ Америка, въ Полинезия, какъ става, питамъ, дѣто въредъ той са смѣсва съ таквизъ племена които са отличаватъ съвършено отъ него; дѣто всѣкога тѣзи смѣсвания биватъ плодотворити, и дѣто въредъ той е оставилъ чърти отъ преминаванъето си като е произвелъ едно смѣсено (*мелязъ*) население.

Ако пораспитате малко вашия възразитель, вий ще го видите на много пѣти да отрича рода; тѣй, той

ще са види въ противорѣчие съ всички бези-исключе-ние натуралисти, ботанисти или зоологисти, слѣдовател, но съ всички отлични гении, които подиръ Бюффона-Турнефорта, Жусьо, Кюве, Жерфроя Сент-Илер, сж изучавали растенията и животнитѣ възъ отъ всѣко раз-искване и безъ да мислѣтъ за чловѣка.

Като постѣпва тѣй, както ви казвамъ, полиге-нистѣтъ са гужда въ разногласие съ най-добрѣ потвър-деннитѣ науки.

Вий ще го чуете често да ви говори че чловѣ-кѣтъ прави исключение, че той има своитѣ частни за-кони, че аргументитѣ, които сж заети отъ изучванъето на растенията и на животнитѣ не имѣ сж прилагатѣ. Тогазъ му отговорете въ името на физиологията, въ и-мето на всички природни науки че той е въ положи-телно заблуждение.

Освѣнъ туй, то е невъзможно за едно орждно и живо сжщество да избѣгне отъ законитѣ на орждностъ-та и отъ законитѣ на живота, както е невъзможно на едно минерално тѣло да избѣгне отъ законитѣ, които управляватъ органическата материя. Отъ което слѣдва че чловѣкѣтъ, — орждно и живо сжщество, — са под-чинява подъ туй име на всички общи закони и на ца-конитѣ за смѣванъето както и на другитѣ. Коего ще каже че заключението, което извадихми по-горѣ е пра-ведно, и естеството на доказателствата употребени за да го опровергаѣтъ е още едно доказателство въ не-гова полза.

Това сж запознаванията, които искахъ да ви при-кажж върху единството на чловѣческия родъ. Надѣ-вамъ са да ви съмъ далъ доста положителни и силни доказателства за да ви убѣдѣ да приемете моя пог-ледъ на работата.

Но ако ви оставатъ още нѣкои съмнѣния, продъл-жете моитѣ уроци. Азъ ще са считамъ за честитъ ако могж да ви принесж поне най-малко ползица въ разъ-еснението на туй питанъе, толкозъ важно за всички.

МАЦИНИ.

I.

Мацини и Гарибалди сж великитѣ създатели на Италианското единство! Нѣкои чърти отъ живота имъ заслужватъ вниманъето на всѣки любознателенъ читателъ.

Най-напредъ за Мацини, който не е вече по между живитѣ. Той е умрѣлъ на 10 Мартъ 1871 година, въ Пиза.

Мацини е най-обиденний человекъ, сирѣчь най-непознатъ отъ потомството.

Въ туй е неговата слава!

Той са е надмогвалъ за безсмъртието както са е надмогвалъ за единството на своята татковина, подъ една покривка, подъ булото на непопулярността.

* * *

Стигало е человекъ единъ пжтъ само да срѣщне основателтъ на Млада Италия за да стане неговъ съучастникъ, и да му пиши единъ пжтъ само, за да стане подозрѣнъ отъ страна на неговитѣ върли неприятели. Во Франца, по едно време, на Мацини сж гледали като на злодѣецъ и убийца. Предъ очитѣ на тѣзи, които не били виждали една редушка отъ писмото му, нито пжкъ чели една страница отъ живота му, той са е представялъ като нѣкакъвъ Тропманъ на царскитѣ корони, който, съ романтична маска покрита отъ черно домино, вмѣквалъ са въ карнавалитѣ и веселбитѣ на царетѣ за да пресѣчи игритѣ имъ съ единъ ударъ на театраленъ ятаганъ, който за добра честь несполучвалъ никога.

Въ Франца всѣки гражданинъ са боялъ да искажи симпатия къмъ Мацини; за туй единъ книгоиздател на *Всеобщата Биография* дѣто срѣщаши да са говори за всички съвременни мжжѣ не смѣлъ да помене поне името му.

* * *

При това да ви прикажж нѣщо по утѣшително за този великъ мжжъ

Една Французойка, разумна и добра госпожа, която са бѣше отрекла отъ тиранията на предразсѣдка противъ Маццини, трѣгва да му направи една визита.

Бѣше есенъ, подъ облачното и пепеляво Лондонско небе. Сѣкашъ отъ първъ погледъ природата бѣше установила единъ контрастъ между този нажаленъ небоклонъ и слънцето на Италия, заровено цѣло цѣлниничко въ републиканската душа на заточенния. Той живѣше на една лѣтня къщица, много простичка, която му бѣше далъ единъ неговъ приятель, Англичанинъ. Защото, пакъ тѣмъ трѣбва да кажемъ тукъ, този чловѣкъ който имаше грѣмидни количества на расположението си отъ по напредъ, който можаше да направи за свободата, колкото поискаше заеми, нѣмалъ нищичко. Правителствата, които го бѣхж испратили на заточение нѣмахж удовлетворението да го ограбватъ.

* * *

Сърдцето на посѣтителката тупаше силно когато поклопа на малкитѣ врачка на градината, която обикаляше къщицата. Тя желаяше съ своята усмивка да донесе малко отъ усмивката на Италия на изгонения. Тя идяше да му каже:

— Азъ ви съмъ обидѣла, просіжъ ви за туй прошка.

И тя усѣщаше че думитѣ издѣхвахж на устнитѣ ѝ.

Една жена макаръ вече поустарѣла, но снажна и хубавица, идва да отвори вратата. Тя бѣше съвсѣмъ простичко облѣчена, и благородното ѝ стоење я кичаше съ великолѣпия. Додѣто Французойката говоряше нѣкои думи и предаваше *книгата*, която ѝ служаше за входъ, тѣзи жена я изгледа внимателно. Нейнитѣ очи сѣкашъ искахж да кажътъ:

— Идешъ за да му направишъ зло ли?

Но очитѣ на Французойката не са наведохж и оставихж да са проникне дори додъното на душата ѝ; тогазъ, като я остави за минута долу при една малка сълба, по която сама-тя са качи и слѣзи, стражарката уведе посѣтителката при Маццини.

* * *

Изгоненный отъ царетѣ и отъ републикитѣ бѣше

въ малка стаичка, просто мобилирана съ едно орѣхово писалище, съ нѣколко столове, и освѣтявана отъ два широки прозорци. Въ срѣдъ стаята, между двѣ книги паднажли на земята, стоеше единъ отворенъ *кафесъ* и единото птиче подскачаше ту самъ, ту тамъ.

Мацини имаше сладка дума, музикаленъ гласъ. Той прие учтиво тѣзи която отъ толкозъ далечъ идяше да го посѣти, и слѣдъ нѣколко разговоръ по италиянски:

— Кой ви вдѣхна желанието да дойдете да ма видите, попита я той по френски.

— Угризението. Презъ много години, азъ ви бѣх гледала съ разпространенитѣ въ нашата Франца за вастъ предрасъдѣци.

— Отъ кога вече ги не сподѣляте.

— Отъ когато съмъ ходила въ Римъ. Въспоминаніята които сте оставили тамъ сж незаличими. Азъ са разговаряхъ съ добри републиканци, които ви уважавають... Азъ имъ ся обѣщахъ, тѣмъ и сама на себе, обѣщахъ се да ви поднесж исказванието на тѣхнитѣ желанія и на тѣхнитѣ състрадания къмъ васъ.

* * *

Такова бѣше поченванъето на една разговорка, която са продължи. Това бѣше като преди 12 години, когато Венеция не бѣше еще освободена. Твърдѣ природно бѣше дѣто са разговорихж за Венеция, за освободяванието ѳ, за работата на съединението, за спѣнкитѣ които трѣбаше да са събарѣжтъ.

Мацини знаеше френски много чисто, безъ ударение. Въ този день, той бѣше облѣченъ съ едно черно *сепре* закопчано до врата му. Да го гледаше нѣкой би казалъ че въ челоуѣка, който има за формула *Богъ* и *Италия*, са находитъ нѣщо вѣнкашно на свещеникъ, но на такъвъ който просто са приближава до дръвника на изгаряне за да исповѣда своята вѣра, а не на такъвъ, който отива да са качи на амвона или да влѣзе въ исповѣдалището. Голѣмото му чело съ приплѣднелий му цвѣтъ, образуваше една алебастрена покривка надъ една свѣтлина, която са бой отъ силнитѣ вѣтрове а гори всѣкога съ сжщий огънь. Всичкото негово лице бѣ верѣдоточена

химна на жалостъ и на благочестие. Той са не смѣеше никога; усмихваше са малко, но тогазъ лицето му земаше единствено нѣкакво изговарянье. При чуванъето на думата *патриа* (отечество), свѣтлина преминаваше презъ стѣнитѣ, и са распръсваше като фосфорство по неговитѣ въ сѣщото време тихи и впечатлителни черти.

Посѣтителката го разгледваше съ душевно вълнение.

— Честита съмъ, продума тя, честита съмъ като гледамъ туй птиченце че живѣе у васъ въ отворенъ кафесъ. Едно затворено птиче у Маццини, то щѣше да ми са стори доста чудно.

Той са усмихна; и тихо отговори:

— Една приятелка ми го е подарила!

Като че искаше съ туй да са оправдае дѣто не е отворилъ на птичето не само кафеса, ами и прозореца.

* * *

Тѣзи бѣлѣжки за впечатления на една искренна посѣтителка сѣ доставени отъ вѣренъ источникъ; и понеже започенѣхми външния портретъ на великий трибунъ, нека го довършимъ.

Маццини имаше срѣденъ израстъ, тѣлото му, макаръ пустало бѣше снажно, и главата му при бѣлдостъта си, бѣше твърда. За тѣзи, които го съгледвахъ въ нѣкои минути, той бѣше нѣкакъвъ скитникъ; за тѣзи, които минавахъ по-край него безъ да го съгледатъ той бѣше тихъ и сложенъ простакъ. Всичката буйность на тѣзи неукротима природа са обуздаваше отъ воля по крѣпка и отъ самата страсть. То бѣше тѣй да кажемъ, вулканъ облѣченъ въ снѣгъ.

Говоряше малко и работяше отъ вжтрѣ, въ себе си. Когато говоряше, думата му бѣше обикновено тиха и сладка. Трѣбва да са намѣри дружината на *Млада-Италия*, карбонаритѣ отъ първий часъ на дългото му апостолство, за да чуемъ да кажатъ че Маццини имаше въ *вѣтроветѣ* ужасно и бурно краснорѣчие. Отподирь той бѣше затворилъ гения си въ хитростъта и му не позволяваше да расклаща главнитѣ си.

Противната му страна го сравняваше на Робеспѣра да го унижи; приемамъ сравнението за да му повър-

на всичкото величие. Прилагамъ че съ преданността на своитѣ идеи, съ едно убѣждение равно на преданността и на твърдостта на Робеспѣровитѣ начала, той имаше нѣщо повече, привлекателността, омайването. Маццини измамва преди да убѣди. Но не користолюбивъ до крайностъ, бѣденъ и по вкусъ и по длъжностъ, той принадлежи, по тѣзи тайна добродѣтели както и поради общественото си само-отричанье, на тѣзи порода честни и почетни герои отъ която Вашингтонъ, Жеферсонъ, Линколнъ и Франклинъ сж най-чиститѣ образци.

Маццини и Гарибалди, въ остарѣлата и извратена Европа, сж надѣждитѣ на едно нравствено препораждане и като пълномощни свидѣтели отъ Америка за наредата на едни Европейски Съединени-Щати.

Духовитий Маццини са предаваше по-нѣкога въ книжовни и фамилиарни разговорки; той много обичаше старата италианска книжнина. Най-любезний му писателъ бѣше Алигери, и отъ туй са разбира сродството между мрачнѣи мрътвецъ на *Ада* и бѣдний съзаклѣтникъ. Генийтъ на едного то изливашъ върлий балсамъ на подбужданията си върху често испитванната доблестъ на другия.

Като имаше чудна точностъ въ частний си животъ, неуклонностъ за само-себе-си, да ли имаше дѣйствително по малка сумнѣние за сполуката на своитѣ планове? Истина ли е приемашъ за девиза думата: *Kraimъ оправдава срѣдствата*?

Съ туй питанье ний влѣзвами въ сжщински тайственната страна на неговия животъ, въ светилището на неговитѣ съзаклетници. Но какъ да са впуснемъ безъ думата: варда? Какъ да не са подхлѣзнемъ? — Твърдѣ смѣлъ би билъ този който произведе за Маццини четирѣ редушки съ които единъ дипломатъ не би можилъ да убѣси едного челоувѣка.

Маццини са осжжда често на смъртъ; но никога съ доказателства. Като са мѣсяше во всички вѣстания зъ Италия, то у Франца искахъ да намѣрижтъ негова прѣстъ во всичкитѣ съзаклѣтия на Италианцитѣ. Нѣмамъ за цѣлъ нито да го защищааамъ, нито да го прощавамъ; върху тѣзи точка задържамъ мнѣнието си. Знамъ че

публичнитѣ учения на старий триумвирѣ имахъ свободенъ и законенъ патриотизмъ; знамъ че въ Римъ, той бѣ накаралъ френскитѣ агенти да го почитатъ; знамъ че като непобѣдимъ републиканецъ, споредъ казванието на самага него, той би оставилъ да са създаде единството на Италия чрезъ царството, ако ли царството можаше да направи туй.

Партизанинъ на работата, той обичаше смѣлитѣ удари, приключенията, бѣдноститѣ, които държатъ буденъ ентузиазмътъ.

* * *

Никой не може да отрича предвидливостта на Маццини, нито строгостта на едни желания, които са отнасятъ, както и вѣрата му, на неговитѣ свещеннически инстинкти. Единъ отъ старитѣ му сътрудници е писалъ върху него:

«Съ по-малко въображение и съ по-малко духовита свободностъ, той влѣзваше въ черкова и ставаше единъ отъ нейнитѣ стълпове. Но за да развиаше тамъ гения си, той имаше потреба отъ самостоятелната властъ на незуитски генералъ; и ако Римъ го бѣше направилъ папа, този Римъ и всичкий свѣтъ имахъ да усѣтѣтъ всичката мощъ и всичкитѣ средства, които оставяхъ на папството въ вѣковата му старостъ».

Духътъ на времето е направилъ Маццини най-великий, най-свършени отъ старолюднитѣ италиански бунтовници. Впрочемъ този духъ са стрѣми отъ всички си сили да излѣе талазъ отъ нови идеи върху фанатизма, който мъждѣ въ сѣнката и въ тъмнината.

Като бѣше покритъ въ мъгла отъ нѣкои причини, недовѣрчивъ, не токо тѣй, но намѣсто и съ причина, не-проникванъ а вѣщъ да прониква другитѣ, Маццини са показваше всѣкога придобитъ отъ тѣзи, които самъ той придобиваше. Работникъ трудолюбивъ, умѣренъ, той имаше добродѣтеля на героитѣ, бѣше цѣломудренъ и предпочиташе цѣломудреннитѣ людие; той не позволяваше да ставатъ при него докачителни прикаски върху хубавата полвина.

Такъвъ е човекътъ който цѣли трийсетъ и се-

демъ години страда и са бори доблестно за своето отечество. Тѣзи, които го осжждахъ на сждъ отъ далечъ го мисляхъ за челоуѣкъ безъ сърдченность; тѣзи, които знаѣтъ отъ малко жертвуванный му животъ, послѣдователното самоубийство на неговото сжществуванье, го почитатъ като мжченикъ.

Маццини е единъ отъ онѣзи мжжѣе, които до дѣто сж живи, са обичатъ или презиратъ по върху които могатъ да са исказватъ сжждения само подиръ смъртъта имъ. Ето нѣколко черти отъ живота му:

II.

Иосифъ Маццини е роденъ въ Генуа, 28 Юний на 1806. Той бѣше едникий синъ на единъ лѣкаръ, доста почитанъ въ обществото.

Неговото дѣтинство са прекара обиколено отъ грижи. Университетътъ на родния му градъ го прие отъ майчинитѣ му рѣцѣ, напоенъ съ тѣзи религиозни вдъхвания, които завчасъ се обѣрижхъ въ благочестие, въ поезия, въ общественна нѣжность, които презъ цѣлия му животъ са го обикаляли като нѣкоя таинствена атмосфера.

Той учи право и са прие за адвокатинъ. Баща му искаше да го даде на сждилището, но мисълтъта за справедливостъта распали въ Маццини идеала на свободата. Безпокойството на хубавото го устреми най-напредъ къмъ книжовното поле. Всѣкога, за душигѣ които формата никога не може да пороби съвѣсмъ, художеството не е друго освѣнъ прѣходъ за въ публичния животъ. Резолюционернитѣ наклонности на Маццини не го оставихъ много време да бжде романтиченъ.

Единъ день, когато станъ на двайсетъ години той можи да рече на себе туй, което други Генуезецъ каза съ ентузиазмъ въ една драма на Шиллера: «Отъ дълго време азъ усѣщахъ въ гърдитѣ си нѣщо, което неможаше нищо да удуши. Изведнѣжъ азъ видѣхъ що е то. (И като подскача юнашки). Азъ имамъ тиранинтъ!»

* * *

Въ часа когато патриотическото чувство завладѣ

художественното чувство и зае от него средствата да работи, Маццини, който видѣ издавания отъ него вѣстникъ да са спира отъ полицията, основа една тайна дружина, която имаше изгледъ на карбонаритѣ. Карбонаритѣ въ Италия сж членове на една тайна дружина, която има за цѣль покровителствуванъето на бѣднитѣ.

Въ сжщностъ обаче, дружината, що основа Маццини бѣше като гръцката федерация — *Етерия*.

Вече, главатаръ на едно постоянно съзаклятие, призовавающъ Бога и народа (*Діо е popolo*), Маццини цѣль-цѣлниничкъ распаленъ отъ пламъцитѣ на живота, постъпва въ тѣзи рудница, която бѣше ископана подъ почвата на монархията, и отъ дѣто той смѣташе да излѣзе само въ деня на Републиката и на Единството.

Най-напредъ, Пиемонтското правителство го забира; послѣ като нѣмаше доказателства, заточава го въ Марсилия. Маццини отговори на тѣзи отвратителна милость чрезъ основанието на Млада Италия. Впрочемъ, преди да залови изново борбата, той писа на новия Пиемонтский царь Карлъ-Алберта и го приканва да застане на чело на движението въ Полуострова Италианский.

Републиканската програма да са промѣни, ако е потребно; интересътъ на великото Единство ще даде куражъ на всички млади патриоти. Карлъ Албертъ въ отговоръ на този смѣлъ приносъ употреби кървави преслѣдвания.

Тогазъ Маццини размисли че дѣлото трѣбва да слѣдва увѣщанието; той състави и тикнж на напредъ злочестий походъ командованъ отъ Раморино, който походъ са повтори и въ работата на Аспромонте.

Но положителната несполука представи една идеална побѣда. *Младата Италия*, подиръ първото си нараявяване, кръсти въ кръвта си *Млада Германия*, *Млада Польша* и *Млада Франца*: Маццини бѣше като главатаръ на всемирното искане. Отъ 1834 до 1848, чрезъ своитѣ посма, чрезъ своитѣ съзаклятия, и чрезъ таинственното вдѣхновение на своя гений, той държа въ управление тѣзи, които чакатъ, тѣзи които търсѣтъ, и тѣзи които са отчайватъ.

Распалителнитѣ списания на Маццини съставѣхтъ около десетѣ тома, които сж издадени на нѣколко езици. Ний прилагами тукъ думитѣ съ които този великъ бунтовникъ позволява туй издание на издателя Г. Даелли, въ Миланъ:

« Любезний господине Даелли,

« Не отдавамъ, и, ако ще Богъ, не щж отдава никога важность на славата, която произвеждатъ списанията или дѣлата ми. Ако азъ не съмъ заслужилъ нищо, азъ не заслужвамъ и тѣзи слава; но ако съмъ заслужилъ нѣщо, доста ми е убѣждението че съмъ билъ полезенъ.

« Впрочемъ мисльта да препечатамъ, събрани, гудени на редъ и умножени, моитѣ различни книжовни трудове, ми са видѣ не малко благоврененна отъ всѣки други пѣтъ. Прочее азъ щж ви спомогнѣ, та било само отъ признателность къмъ приятелитѣ, които сж намислили тѣзи работа.

« Списанията които распрѣснѣхъ презъ 30 години въ Италия, съставляватъ твърдѣ важенъ исторически документъ и представляватъ първий периодъ отъ италианското движение. Азъ говорихъ когато всички мълчахъ. И ако италианската младежъ са растресе отъ тѣзи думи, то бѣше защото моитѣ думи отговаряхъ на тайнитѣ, но могущественни стремления, които бѣхъ и преминали чрезъ дълги исторически предания. На бѣдѣщето развитие на Италиенский народъ предлежи да подкрѣпи тѣзи стремления, въ името на тѣзи, които сж умрѣли за тѣхъ, отъ 1831 до 1859, истинни предназначатели на нашето поколение. Потребно е да са незагубва паметъта на първитѣ свидѣтелства отъ третето възраждане на Италия.

« Днесъ, едно училище, което е излѣзло не изъ преданията на стария италиански гений, но отъ ученията на страни и оплули монархии, като са пѣхва помѣжду гробоветѣ на нашитѣ мѣченици, присвои напоенното отъ тѣхната кръвъ земище. Когато е тѣй: то е твърдѣ добро да са знае тѣхната программа въ всичката си цѣлость; и моитѣ писания, гласъ на една младежъ, която пѣшка подъ деспотизма на послѣднитѣ години, обзематъ тѣзи программа, като са подкрѣпѣтъ

отъ стотини посѣгвания забравени или презрени въ наши дни, въпрочемъ само тѣ сж довели народа до точката на която той са памѣрва днесъ.

«Лондонъ, 5 Мартъ 1866.» Иосифъ Маццини.

* * *

Маццини има пълно право, и за туй, ще не ще, той ще занеме едно голѣмо мѣсто въ историята. Той е билъ първо тайний гласъ на Италия, послѣ величественный гласъ. Той е съединилъ душитъ, не чрезъ сжщото единство, (Републиката само ще направи туй чудо), но чрезъ идеята на единството.

Той бѣше оставилъ въ Римъ своята триумвирска шапка, която му грабнѣхъ френската войска.

Ний нещемъ описва въ подробности историята на римската република, на която Гарибалди бѣше законната сабя а Маццини безстрашний и безукоризненный държавенъ мѣжъ. Трѣбба да чете человекъ чудеснитѣ писма на триумвира до Г. Лесепса, изесненията върху състоянието на населението, върху желанието на народа.

Коя политика е била по проста, по безкористна, а и по обиждана и недостойно презирана.

Франца подъ Наполеона бѣше първата гонителка на Маццини и на едномисленицитѣ му. Тѣй когато генералъ Удино, като пресѣчи премирието, бомбардира Римъ, то Маццини издаде една величественна жалба.

«Франца е жертва на една ниска интрига какъто сми и ний! . . . Франца е имала славата да убие тѣзи нощъ едно бѣдно дѣвойче отъ Трастевера, което спѣло мирно до сестра си.

«Нашитѣ млади офицери, нашитѣ непригтовени войници, нашитѣ народни людие падатъ подъ вашия огънь, като викатъ: *«Дя живѣе републиката!»* Юначнитѣ войници на Франца падатъ подъ нашиятъ, безъ викъ, безъ дума, като обезчестени человекѣци. Увѣрентъ съмъ че ни единъ нѣма, които умираещъ да неказва това, което единъ отъ вашитѣ бѣженци ви говоряше днесъ: — *«Ний устѣахми въ насъ нѣщо като че тѣзи сж които са биехми бѣхж наши братѣя.»*

«И то за какво? Не знамъ, нито пѣкъ вий знае-

те. Франца нѣма нѣма тукъ знамя. Тя са бие съ хора, които я обичатъ и които, вчера още, я вѣрвахъ.

« Жаловита страница пише въ тѣзи минута рѣката на вашето правителство въ Историята на Франца; вий са опитвате да подкрѣпите като миете въ кръвъ туй папство, на което са нанася единъ смъртенъ ударъ. То ископава бездѣнна пропастъ между двата народи призвани да вървѣтъ наедно за доброто на свѣта, и които, отъ вѣкове насамъ, сж простирали рѣка да са споразумѣтъ; дълбоко посѣгване е туй върху нравствеността на обходитѣ между народъ и народъ, върху общата вѣра, която трѣбва да ги води, върху святата работа на свободата, която живѣе въ тѣзи вѣра, върху бѣдѣщето, не на Италия, — теглилата сж за нея предварително кръщаванье, — но на Франца, която не може да са задържи на първий си редъ, ако тя оставя мжжественнитѣ добродѣтели на вѣрата и на разума на свободата. »

* * *

Този пътъ Маццини имаше превѣсходна правда. Франца не сполучи въ похода си за Римъ; и тя са поизправи тогазъ наскоро, но чу, въ ювенииското опояване, което я прехласваше, тѣзи благодарителни думи на единъ мацциновъ прогласъ въ 1752 година.

« Всичката частъ трѣбва да са морализира, и всѣки отъ васъ да послѣдва преговора на рѣшението което вѣрва да е зарижлъ: нека всѣки говори, нека всѣки работи споредъ своята съвѣсть, нищо по-добро. Тамъ е нашата обща правда, правда на всички. »

Но нека никой не размѣся борбата съ побѣдата, нека не прави отъ своя особитѣ прѣпорецъ, нѣщо отдѣлно и изключително; нека не забравя великата войска на бѣдѣщето, нека са припомня туй, което не ще престанѣ да повтарямъ на моитѣ братия: « Не сми ний демокрацията, ний сми само нейния предтеча. Ний ще ѝ убиемъ пътъ, а тя ще си направи остатъкътъ. »

Чувате ли го, о дребнички трибуни; самъ великий трибунъ говори тѣй. Никой нѣма опредѣлителната дума, превѣсходната теория, политическото или социално рѣ-

шение. Всички, всички ний сме работници на предшествието. Нека има митогазъ дързостта, скромността на пѣшеходцитѣ; войката е задъ насъ. Тя ще положи основитѣ върху земята, което ний ще разчистимъ.

* * *

Маццини пишаше на френски, като на свой майчинъ езикъ. Той е работилъ на *Републикански погледъ*, вѣстникъ издаванъ подиръ Юлия 1810. Тамъ са намѣрва единъ забѣлжителенъ членъ, въ броя отъ Януарий 1815, който са препечатахъ отпослѣ въ особита брошурка подъ туй насловие:

За бунтовническата инициатива въ Европа. — Парижъ, печатница на Фукиеръ, 1835. На 8-а 18 стр.

Въ Парижъ той издалъ нѣколко списания, които имали за предметъ съвременнитѣ събития и били изпълнени съ идеи на единъ разпаленъ републиканецъ.

Въ часа когато Палата искаше да бѣде самси духовний началникъ на републиката Маццини му отправи, изъ Лондонъ едно краснорѣчиво писмо за да го укрѣпи въ намѣрението му. Туй писмо бѣше направило голѣми шумове на времето си.

Маццини не е вече по между живитѣ, той е умрѣлъ на 11 Мартъ 1867 година въ Пиза. Но ний ще свѣршимъ нѣколкото черти отъ живота на този ратникъ за общечеловѣческата свобода съ думитѣ на авторъ, които е писалъ за него когато Маццини билъ още живъ.

« Често като сравнявами привидния животъ на Пиемонтската челядъ, която царува въ Италия, намъ са струва че Маццини е побѣденъ и че нему не остава освѣнъ да са отчае или да са раскае. Гуденъ на политѣ на царството, гоненъ отъ всждѣ, би казалъ нѣкой че Маццини е проклетъ, а при това никой отъ нашитѣ съвременници не е билъ честитъ да види отъ толкозъ близо комахай сбѣдното своето бѣлнуванье; но що думамъ? Той ще го види. Человѣктѣ които минаваше за предводителъ на опасни утопии, ще са намѣри въ една дадена минута оправданъ въ дѣлото си чрезъ единството и дълбокий редъ, който ще произлѣзе отъ него.

Въ Франца го отмъстихъ вече; папството, по слабо отъ когато зехъ да го поддържтъ съ байонети само постъпи къмъ свѣтското си убийство, додѣто са опитваше да хвърли тържественно недовѣрие на духа отъ вѣка, който си отпочиваше безъ да го сражава. »

НЪЩО ЗА НАРОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ.

Най-високото назначение на човечитѣ, което могатъ они да достигнатъ само по пътятъ на взаимни съобщения, а най-више съ помощта на добре устроена държавна организация, — е всестранното образование и усъвършенствование.

Най-добра държава е тая, която не само ни най-малко не прече на тая най-висока целъ на човещината, но и най-силно ѝ помага, защо и всите сили и стремления на своитѣ граждани съединява въ най-справедливи и най-слободни държавни закони, како за речената целъ, така и за собствената си сила, крепость и трайность.

При това, най-возможното разпространение на прозорливостта и просветата да се касае до обществото, или да бжде политически главенъ предметъ, — само по себе си е ясно. Доказано е вече добре, чи политическата прозорливостъ и образование, и слободното политическо или патриотическо стремление на гражданитѣ никакъ не заплашва порядокътъ и верността, но, напротивъ, още действува за нихната полза, за унищожението на всяко анархическо и революцинно состояние, както и за законната свобода, сила и цѣвтение на държавата.

По тая причина следователно най-возможното образование на целъ народъ, а най-више политическото образование, е отвише необходимо и полезно, едно, като непосредствено спомагание на най-високата целъ на човещината, а друго, като едно отъ най-важните полити-

чески средства за благосостоянието на държавата. Но пита се тука: също и како да се образува?

Образованието трябва да излиза най-напредъ непосредствено отъ всевозможните учебни заведения и средства, напр. отъ религиозното и нравственното обучение, отъ всичте образователни заведения, отъ народните училища *) и проч.; подиръ отъ печатътъ, напр. отъ сочиненията отъ образованите люди, за младежите и за народътъ, а най-више отъ така наречените периодически списания, т. е. отъ журналите, газетите и календарите, — и отъ всякаквите случайни сочинения.

Най-после образуването, а най-више народното, трябва да излиза посредствено отъ животътъ, т. е. отъ дружествените учреждения и соединения, отъ всекаквите слободни асоциации и дружества. **) Това живо народно образование ще бѣде най-богатъ и най-важенъ изворъ на развитието преимъщественно за народната масса, която твърдѣ малку чита и, ако и да чита, малко е способна да издирва и размишлява, да наблюдава, и да се отвлича, да обобщава непосредствените си нагледности, живо да възприема и усеща, и нагледно да сравнява. Заради това е и твърде едностранно, когато се за образованието на единъ народъ заключа само отъ броятъ на читачите и писачите му. Публичните наказания даватъ по-ясно понятие за напредокътъ на единъ народъ, отъ колкуто всичте негови книги!

*) Подъ думата «народни училища» читателътъ трѣбва да разумѣе добре устроени учебни заведения, а не досегашните наши училища, наикитени съ високи названия и снабдени съ учители, които нищо незнаятъ отъ напредокътъ на народното образование.

**) Народното образование, за да може да върве у насъ систематически, трѣбва да се намира подъ самоуправлението на една техническа върховна школска власть, както предлага І. А. Ковачевъ въ своята «школска педагогия». За жалъ е дето критиката до сега не обжрна никакво внимание на това важно сочинение въ нашата книжевность. Ако ни допуци времето, можеме да хвърлиме единъ кратки погледъ върху него, а най-више върху оная му часть, която говори за управлението на школата.

Сега, зарадъ тая отвише голема важность на народното образование, трябва самиятъ животъ посредственно чрезъ печатътъ, а най-више чрезъ оная му частъ, на пр. журналитъ, съдържанието и формата на които най-тесно се прилагатъ на действителниятъ животъ, на народното чувство и представление, — да влияе преимжественно върху развитието и подобряването на народътъ, и да дава на останните учебни и образователни средства най-широкъ кръгъ и най-голѣма сила и трайность. Безкрайно важни за народното образование сж газетите и календарите, когато, разумѣва се, съдържатъ въ себе си сгодни за народътъ съобщения. Календарите, ходейки цела година по рѣцете на народътъ, бидейки разпърснати на всекъде, даже въ най-сиромашките и най-далечните колиби, и често повторявайки по празниците и зимните вечери, служатъ за изворъ на полезни беседи и размисления.

А относително до качеството и начинътъ на това образование може да се каже вообще дирното. Предъ всичко трябва оно да се облича въ приятна, ясна и привлекателна форма за всякой кръгъ. Малку е достъпно, мислиме, на народътъ, както и на младежите това, что е високо дълбоко и хубаво. Понеже они това всичко, како по съдържанието, така и по формата му, намиратъ въ Св. Писание, въ което по-многого учени действително виждатъ най-голѣми образци отъ високо и дълбоко изложение, зарадъ това е оно и било и ще бжде всякогашъ толкъсь дълбокъ и богатъ изворъ за младежите и за народното образование.

Нема по-сожалително заблуждение отъ това, дето плиткото, простото и безсмисленното и немарливо представеното за младежитъ и народътъ съдържание се още счита за по-вразумително и по-полезно отъ онова, което е сгодно въ чисто наглядна форма. Та защо ли е тоя учителъ и списатель, който не стои по-високо отъ своите ученици и читатели! И така, за пѣрво правило, нека ни служи това, да говориме, колку е възможно, въ всяки кръгъ и въ всяко време избегавайки всичко, что е недостойно и все за доброто и полезното вредително. Това е отистина свята длъжность и тежка от-

говорностъ за всякого, да научава и *словомъ* и *деломъ* собратията си, за да уважава въ това високо правило и важността на тия всички най-влиятелни човешки сообщения, и да избегава собствената си разваленостъ и то най-грижливо, помнейки, чи младежите, като и малце просветениятъ народъ, располагатъ съ твърдѣ малко средства за разпознаване на заблудението и развалеността отъ истината и добродетелта.

Велесъ, 4 Марта 1874.

А. Х. Г. Драндаръ.

ДРУЖЕСТВАТА

и

Тѣхното значеніе въ обществото.

(Продълженіе отъ бр. 6).

Изъ най-забѣлжителнытъ промышлени дружества можемъ показа обществото на тѣй наричанытъ »піонери« (търнокопачи) въ Рочделъ, главно мѣсто на вълняната промышленность близо до Манчестеръ.

Ето исторіята на основаніето на туй дружество:

Въ една злочеста Ноемврійска вечера въ 1843 година въ една изъ бѣднытъ гостилници събрали сж нѣколко десетки чловѣцы отъ бѣдни тъкачи на вълнены платове, за да си поприказватъ за лошитѣ врѣмена, които ги сполѣтъли поради умаляваніето на платката и подкжпванъето на катадневнытъ имъ потреби.

Всичкы измысляны средства, каквото: преговоры съ фабрикантытъ, съставяніята, рѣчы, най-послѣ и уговаряніето, само направили еще по-лошо състояніето на работницытъ. Тогазъ са предложило да съставѣтъ дружество, като най-добро средство да поправятъ своето бѣдственнно положеніе. Предложеніето са приело. Пристѣпили за изнамѣрванъе на средства и рѣшили щото всѣкъ членъ отъ туй дружество да внася въ общата каса по 2 пенса на недѣлята. Траги-комическото съотно-

шеніе между цѣльта на туй ново дружество и неговытъ средства са посоча еще по-ясно при разсматриването устава на дружеството.

Цѣльта и кроежътъ на туй общество състояли въ това дѣто да намѣрижтъ способы за уголъмяване на паричнытъ срѣдства на членовѣтъ орѣ дружеството, за подигане на тѣхното социално и челядно положеніе, и туй искали да постигнжтъ съ намѣрване капиталъ чрезъ акціи, всѣка една по единъ фунтъ стерлинъ, съ цѣль:

1) Да основатъ магазы за проданъ на катадневны потрѣбы, предмети отъ домашны ссѣдове и други вещи.

2) Да построижтъ или да купижтъ домъ за живѣние на тѣзи членове отъ обществото, които пожелаижтъ да жиѣжтъ тамъ, и да са стрѣмижтъ за да бѣджтъ полезны единъ на другому.

3) Да основжтъ фабрики за таквизъ произведенія, които иджтъ на занятіето на работницѣтъ, останжли безъ мѣсто или пострадали отъ съвсѣмъ западнжлата изработвана плата.

4) За по-нататѣшно осигореніе на членовѣтъ на обществото да купижтъ или да земжтъ подъ наемъ нѣкой чифликъ, на който земята са оставя да разработватъ тѣзи отъ членовѣтъ, които нѣматъ други занятія или работата, на които са заплаща твърдѣ малко.

(5 Изобщо да иматъ во видъ правилность въ слѣдванѣето на работитѣ, распредѣленіята имъ, необходимата потрѣба за образованіето на работницѣтъ, съ една рѣчь обществото да състави правилно устроена, самостоятелно вжтрѣшна колонія, основана и поддържающа общитѣ интересы и старающа са да поддържа и други общества, основанны по сжщитѣ начала. Подиръ основателны и честы пренія тѣзи точки были пріести въ устава на обществото. Числото на членовѣтъ са уголъмявало, уголъмявано было и всѣкы-недѣлното внасяне отъ 2 до 3 пенса, освѣнъ туй пріемахъ са доброволны пожертвованія. На 22 декемврий раздѣленитѣ піонери, на число 28 души, могли да поченжтъ свои работы, като имажъ капиталъ отъ 28 фун. стерл. (180 талера).

Съ голѣмы затрудненія были събрани тѣзи 28 фунта стерлингы и въ Тоадъ-ленъ тѣ зели подъ наемъ за

10 ф. ст. мѣничко дюгенче, въ което са нахождало сѣ-
мо брашно, масло, захаръ и бѣлгуръ, колкото е было
възможно да са купятъ отъ тѣзи стоки за останалитъ
пары подиръ разноскитъ 15 ф. ст. — Въ Мартъ 1845 въ
туй дюгенче зели да продаватъ чай и тютюнъ, а въ
край на тѣзи година обществото на пионеритъ брояло
вече 74 члена и имало капиталъ 181 ф. ст. Всѣкы-не-
дѣлната продажба са простирали на количеството 10 ф. ст.
Въ 1846 год. нарастянето на капитала не бѣше голѣ-
мо, но вече въ дюгенчето на обществото зело даса про-
дава и месо. Въ 1847 година ный намѣрвамы вече 110
члена и капиталъ 286 ф. ст. а всѣкы-недѣлната про-
дажба са простирали на 36 ф. ст. Въ 1849 год. безъ да
са гледа на всеобщитъ тежки времена, числото на чле-
новитъ достигнѣло до 390 человекъ, а капиталътъ былъ
1193 ф. ст. всѣкы-недѣлното земање-даване было 179
ф. ст. Въ начало на 50-та година дружеството имало
твърдѣ бѣрзи успѣхы и въ днешне време то има слѣ-
дующето положеніе:

Въ Тоадъ-Ленъ, дѣто са намѣрва главната конто-
ра и библиотеката на туй общество, нему принадлежи
цѣлъ редъ голѣмы магази. Въ тѣзи магази са намѣр-
ватъ всички необходимы потребности отъ всѣкы-дневна
потреба; въ различнитъ части на града обществото
има най-малко осѣмъ второстепенны отдѣленія отъ тѣзи
магази, които обръщатъ на годината 800,000 талера.
Въ богатитъ дюгенчета купувачътъ ще намѣри все, ка-
то поченемъ отъ криолинъ (единъ видъ платъ на прим-
кы) до искусственны цвѣтове и всѣкакви покривки и
завивки. Кундурадѣйскитъ продавници съдържатъ о-
громенъ изборъ отъ всички видове мешиняны и дърва-
ны обуца, въ 1861 год. съ тѣхъ са е обръщало една
търговія отъ 21,000 талера. Магазата за дрѣхитъ до-
ставя всѣкому най-хубаво модно облѣкло отъ превѣс-
ходны матеріалы. Въ петѣтъ касабници на обществото
въ 1861 год. сѣ истребили 9,553 главы рогатъ добитѣкъ.

Най-послѣ въ Тоадъ-Ленъ сѣществува едно помѣ-
щеніе, което принадлежи на обществото и открыто все
за членовитъ на обществото. Тукъ на услугитъ на по-
сѣтителитъ са нахождатъ всички англійскы журналы и

газеты, дамы и една библиотека въ 5,000 тома, повечето отъ поучително съдържаніе. Отъ всички тѣзи пионеритѣ са ползвать бесплатно и всѣкы-годишно имѣ иде чистѣ приходъ $2\frac{1}{2}$ %.

Гунскыйтъ отчетъ на 1862 година показва че обството на пионеритѣ въ тѣзи година обърнало 1,274,107 талера, собственный му капиталъ съставя повече отъ 260,000 талера, и годишный доходъ е равень на 110,228 талера.

Слѣдующата таблица показва намѣ очевидно блѣскавый результатъ на рочделското дружество:

Годины	Членове	Капиталь	Зем. дѣзанье	Придобыт.
		ф. ст.	ф. ст.	ф. ст.
1844	28	28	—	—
1845	74	181	700	32
1846	80	252	1146	80
1847	110	286	1924	72
1848	140	397	2276	117
1849	390	1193	6611	561
1850	600	2299	13179	889
1851	630	2785	17638	990
1852	680	2471	16352	1206
1853	720	2848	22760	1674
1854	900	7172	33364	1763
1855	1400	11032	44902	3166
1856	1600	12920	63197	3921
1857	1850	15242	79788	5670
1858	1950	18160	71689	6284
1859	2703	27060	104012	10739
1860	3450	37710	152063	15206
1871	3900	42961	176206	18413

Отъ което слѣдова че капиталътъ на пионеритѣ въ 17 години са уголѣмилъ 15,331 пѣти и придобытъкътъ е равень на 475,000 талера.

То е ясно като свѣтлый день, че до такъвъ результатъ могло е да са достигне само при цѣлесобразността на всички распорѣжданія и при необыкновенната дѣятельность и честность отъ страна на членовѣтъ на обществото; за този блѣскъвъ результатъ, разбира са, спомогнали са и изгодностьта на предпріятіята, и всѣкогаш-

ната платка въ чисти пары и други. Материалнитѣ ползы за членоветѣ състоѣтъ въ хубавото качество и ефтиніята на произведеніята, купуваны отъ обществото комахай по 25% по долу, отъ колкото въ другитѣ търговескы заведенія, въ придобытъчното употребеніе на тѣхнитѣ плащанія, които приносяхъ 5 проценты, и на край въ безпрестанно уголъмяваната дѣлба. Но освѣнь материалната придобивка туй дружество принесло на членоветѣ и нравственна и умственна полза. Піонеритѣ са гледатъ въ Англія не само като най-богати, но и въ други отношенія за най-почетни отъ обществото. Но все пакъ туй общество не стои толкозь високо отъ другитѣ, за да го броимъ като исклучително явѣніе.

Въ Англія средніи приходѣ отъ другитѣ дружества, устроенны споредъ рочделекото, възлѣзва на $7\frac{1}{2}\%$ а въ нѣкой даже и 10%, сигурна и чиста печала. При това главнага цѣль на тѣзи дружества заключава са не еще въ придобиванье на капиталъ, но вниманіето имъ е обърнато най-много върху възможността да получаватъ жизненны произведенія съ ефтина цѣна.

Въ днешне време въ Англія са броѣтъ повече отъ 500 таквизъ дружества, въ които числото на членоветѣ възлѣзва на 100,000 человекы, общыитѣ имъ доходъ стига на 1,500,000 талера, а капиталътъ имъ е равенъ на 4 милиона талера. Всичкы тѣзи дружества сж основаны само отъ 1856, по-напредъ е нѣмало повече отъ 30.

Главната цѣль на тѣзи дружества са заключава въ общественното производство и въ приготвяньето на различни произведенія, колкото са може въ по-голѣмо количество. При туй появи са въпроса за правилното дѣленье на печалата по-между акціонеритѣ-капиталисты и членоветѣ-производители на работитѣ и приготвеніята.

Общото мнѣніе не е въ полза на подобны дружества. Дължны ли сж работницитѣ, които днесъ са намѣрватъ при машината, да са занимаватъ утрѣ съ друга техническа часть или съ търговія и обратно? Или массата на работницитѣ трѣба да си откупува техницы и търговцы, както прави фабрикантътъ, като си откупува работници? И какъ могатъ да са надзираватъ тѣзи дѣлопроизводители тѣй що да не скриватъ часть

отъ приходѣтъ или за да не управляватъ работѣтъ на дружеството въ негова повреда? Ще бждѣтъ ли на-край работницѣтъ въ сѣстояніе за да расправятъ съ печала произведеніята на фабриката?

Всичкѣ тѣзи въпроси могатъ да са рѣшѣтъ само практически, както е и направено въ Англія; въ 1860 г. сѣществували 31 фабрики, всички основаны отъ работни дружества, една часть отъ които са намѣрва въ съвършененъ вѣрвежъ а другѣтъ само поченватъ.

Всичкѣтъ дружества сѣ основаны на акціи отъ твърдѣ малка стойностъ, и са различаватъ едно отъ друго само по способа на дѣлѣньето печалага.

Доказателство за трайното сѣществуванѣе на таквизъ начала, представяно отъ горѣпомянѣтъ фабрики, е очивѣстно. Много отъ тѣхъ са прѣживѣли честито тежки времена и тѣрговски бѣдствія. Тѣй една отъ тѣхъ, прѣдилната фабрика подѣ фирмата Бакунъ и Уордлѣ има капиталъ, който постепенно достигнѣлъ до 400,000 талера, и вече нѣколко пѣти е плащало на своитѣ членове грѣмадни дѣлбы по 44 до 48% въ годината.

СМѢСЬ.

Всичкѣтъ голѣмы и високи завоеванія сѣ повече или помалко награди на продерзливостѣтъ. (Викторъ Хуго).

Мудростѣта въ устата на старцѣтъ е каквото медѣтъ въ пѣньтъ на старо дѣрво. (М. Делапатень).

Мжѣетѣ когато не сѣ много по-горни отъ женѣтъ, сѣ много по-долни отъ тѣхъ. (Алфонсъ Каррѣ).

Много пѣти укорявами природѣтъ на чловѣческѣй родѣ съ единственното намѣреніе, за да облекчимъ собствениѣтъ си погрѣшки.

Политическѣтъ мжѣіе, както и монетѣтъ, трѣба да останѣтъ малко вѣкове подѣ земѣтъ за да придобѣѣтъ славѣ и почестѣ.

Чистото пріятелство и цвѣтущето здравіе тогазѣ само сѣ оцѣняватъ, когато ги изгубимѣ.

Самы нѣй лошитѣ си дѣла всякога оправдаваме, и на радо сѣрдце обѣждаме добритѣ дѣла на другѣтъ, когато слушаме да ги вѣсхваляватъ.